

UDK: 343.211.6:613.81(497.11)“1815/1839”

doi: 10.5937/crimen2402220P

PREGLEDNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 20.05.2024. / 26.08.2024.

*Miroslav M. Popović**

PRILOZI ZA ISTORIJU KONZUMACIJE ALKOHOLA U KNEŽEVINI SRBIJI: DRUŠTVENI ASPEKTI KAŽNJIVIH DELA U VEZI SA „PIJANSTVOM“ (1815–1839)

Apstrakt. Cilj autora ovog članka je da u vidu pregleda predstavi društveni kontekst kažnjivih dela proisteklih iz postupaka ljudi koji su bili pod dejstvom alkohola u Srbiji prvih decenija 19. veka. Takođe, autor se osvrće na fenomen preteranog konzumiranja alkohola, karakterističan za Srbiju u 19. veku. Posle prvog dela rada, u kojem se analiziraju društveni aspekti i pravne norme, u drugoj celini su predstavljeni slučajevi iz krivične sudske prakse. Autor će u zaključku pokušati da istakne neka opšta mesta i ključne momente „pijanstva“ i kažnjivih dela proisteklih iz njega u vreme prve vladavine kneza Miloša Obrenovića (1815–1839). To nam može pomoći da bolje shvatimo problematiku i posledice alkoholizma u Kneževini Srbiji kao društvene pojave. Način na koji je država navedene probleme i pojave rešavala zahteva dubinsku pravnu analizu. Autor se ne usuđuje da donosi dalekosežne zaključke, s obzirom na to da nije pravnik, već istoričar.

Ključne reči: alkohol, konzumacija alkohola, kaznena reakcija, knez Miloš Obrenović, Kneževina Srbija

U javnoj sferi, konzumiranje alkohola se svrstava u upotrebu ili u zloupotrebu, a posledice konzumiranja alkohola mogu se posmatrati kao pozitivne, više trenutne, i negativne, koje spadaju u dugoročne i nose veći rizik. Nevena Milanović (1987) smatra da „alkohol ostaje najčešće upotrebljavana supstanca i sastavni deo društvenog života: važi za 'društveni lubrikant' i 'probijač leda', neizostavni deo slavlja (ali i žalosti), kafanskog ili klupskog provoda, okupljanja u parku, religijskih rituala. [...] Iz perspektive društvenih nauka, zadatak se sastoji upravo u iščitavanju značenja koja se pridaju pijenju, [...] ljudi su ti koji, u zavisnosti od konteksta, određena značenja pripisuju piću i onome što ga okružuje. U tom smislu, prakse pijenja značajne su jer se putem njih, posmatrajući konzumaciju alkohola koja se odigrava pod odre-

* Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, miroslav.popovic@f.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0001-5917-9186.

đenim uslovima, odnosno kao vrstu društvenog čina, iščitavaju manifestacije identiteta samih konzumenata.¹ Proizvodnja alkoholnih pića seže u vreme 8.000 godina pre Hrista, a javno „pijančenje“ je bilo predmet sankcionisanja i društvene osude još u starom Egiptu, Grčkoj i Rimu. Mada su društvena osuda i percepcija problema redovnog napijanja postojali od ranije, shvatanje alkoholizma kao društvenog i medicinskog problema i stanja bolesti nastaje kada se menjaju shvatanja koncepcije ličnosti i nastaje koncept zavisnosti. On se pojavio tek u 19. veku, kada je krajnji cilj oblikovanja „boljeg“ društva trebalo ostvariti primatom države nad pojedincima, putem društvenih institucija. Pre termina „alkoholizam“, koji je prvi put upotrebio švedski lekar Magnus Hus 1849. godine, korišćen je termin „dipsomanija“, koji je prvi pomenuo nemački lekar Hufeland 1819. godine.²

1. KONZUMIRANJE ALKOHOLA U EVROPI I SRBIJI PRVIH DECENIJA 19. VEKA: DRUŠTVENO-PRAVNI KONTEKST

Govoreći o javnom životu u Evropi u kontekstu formiranja javnog mnjenja, Jirgen Habermas (1929) ističe značaj pojave institucije kafana u evropskom društvu: „Oko sredine sedamnaestog veka – pošto su ne samo čaj, koji se prvi počeo piti, nego i čokolada i kafa postali uobičajeno piće bar imućnijih slojeva naroda – otvorio je kočijaš jednog levantskog trgovca prvu kafanu. U prvoj deceniji osamnaestog veka bilo ih je u Londonu već preko 3.000, svaka sa svojim uskim krugom stalnih gostiju. [...] Kafane su širom otvorile svoja vrata ne samo višim krugovima već i širim slojevima srednjeg staleža, čak i zanatlijama i sitnim trgovcima.“³ Ne može se reći da je postojao opšti obrazac konzumiranja alkohola u zapadnom društvu u 19. veku, pošto su postojale regionalne i demografske varijacije. Može se zapaziti da je širom Evrope i u Severnoj Americi zloupotreba alkohola bila u vezi sa razvojem industrijske radničke klase i društvenim i ekonomskim promenama ili promenama vrednosti i obrazaca ponašanja. Alkohol je ubijao svoje konzumente, uništavao porodice, bio je uzrok prostitucije, suicida, mentalnih bolesti i kriminaliteta.⁴ Kako navodi Jelena Mrgić (1972), polovinom 16. veka počelo je razdoblje klimatske promene, koje je označavano kao „malo ledeno doba“ i trajalo je do oko polovine 19. veka. Vinogradarstvo se suočavalo sa ozbiljnom krizom, vino je bilo lošeg kvaliteta i proizvodilo se u nedovoljnim

1 N. Milanović (2016). O alkoholu i pijenju sa „društvene“ strane: od socio-medicinskog pristupa do kulture pijenja. *Antropologija* 16(1), 90–91.

2 N. Milanović, 92.

3 J. Habermas (1969). *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Beograd: Kultura (orig. J. Habermas [1962]. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Berlin: Luchterhand, Neuwied, 44–45).

4 R. Philips (2014). *Alcohol: A History*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 288. Vidi: S. Schmid, B. Schmidt-Haberkamp (eds.) (2014). Drink in the Eighteenth and Nineteenth centuries. *Perspectives in Economic and Social History* 29. London, Brookfield, Vermont: Pickering & Chatto; Holt M. P. (ed.) (2006). *Alcohol: A Social and Cultural History*. Oxford, New York: Berg; Barrows S., Room R. (eds.) (1991). *Drinking, Behavior and Belief in Modern History*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

količinama. U evropskim zemljama počela je veća proizvodnja piva i novih alkoholnih pića – rakije, džina, ruma i votke. Povećana proizvodnja rakije od domaće šljive postala je osobenost osmanskog Balkana. Opšte je prihvaćena kulturna praksa konzumacije alkohola, koja je bila u sferi muškaraca, uključujući i njegovu proizvodnju, a to se odnosilo na celokupan Balkan u okvirima multikulturalnog i multikonfesionalnog carstva. Osmanska, to jest islamska elita uživala je u „zabranjenim stvarima“, vojni stalež je zahvatila praksa konzumacije žestokih pića. Kada su se muškarci družili, postojala je povremena, ritualna upotreba rakije, mada su zabeleženi i slučajevi korišćenja rakije u medicinske svrhe.⁵

Već u prvoj polovini 19. veka, u Kneževini Srbiji su izdate uredbe koje su imale cilj da ulice i gostionice „očiste“ od onoga što je bilo u suprotnosti sa državnim poretkom. Te uredbe su se odnosile na sprečavanje noćnog lutanja po varošima, zabranu kretanja bez fenjera, uvođenje patrola noćnih stražara, čime se pokušalo stati na put ekscesima čiji je uzrok bilo dejstvo alkohola, pa su noćne skitnice bile izložene telesnoj kazni.⁶ Naredba kneza Miloša o zabrani noćnog kretanja bez fenjera doneta je 1833. godine. Sreski načelnici su imali zadatak da vode računa da njihovi sugrađani ne besposliču i da se ne opijaju.⁷

Propis od 12/24. aprila 1831. godine, namenjen Policiji beogradskoj, u čl. 5. sadrži: „Ona valja na prave mere, čistotu i mir među varošanima u toliko da motri, da se ne bi po meanama ili po sokacima bili, i svakog ovakvog prestupnika da kazni, po meru, koju magistrat odsudi.“⁸ U *Dužnostima članova nahijskih sudova* od 8/20. jula 1833. godine navodi se da je dužnost varoškog policajca, između ostalog, da određuje noćnu patrolu, „da motri na održavanje čistote u varoši, da javlja magistratu⁹ na besposlene bečare, koje ovaj, ako nemaju dobre jemce iz varoši da istera.“¹⁰ U martu 1835. godine donet je propis kojim je zabranjeno „samoproduktivno“ otvaranje mehana i dućana po selima.¹¹ *Cirkular Upravitelnog Sovjeta*,

5 J. Mrgić (2017). *Aqua vitae – Notes on Geographies of Alcohol Production and Consumption in the Ottoman Balkans. Etnoantropološki problemi* 12(4): 1309–1328; J. Mrgić (2011). *Wine or Raki – The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia. Environment & History* 17(4): 613–637.

6 U Srbiji na početku 19. veka postojale su tri vrste telesnih kazni: šiba, batine („boj štapovima“) i boj kamdžijama ili bičevanje. M. Грубач (2004). *Телесна казна у Србији од Првој српској ус-тјанка (1804) до њеној укидања (1873)*. Београд: Службени гласник, 31–40.

7 В. Јовановић (2017). *Сјај и беда варошкој живојш: марјиналне скујине и државна реакција у Србији 19. века*. Београд: Завод за уџбенике, 69. Јовановић navodi da se navedena naredba o zabrani kretanja bez fenjera nalazi u Državnom arhivu Srbije, u okviru arhivskog fonda Pokloni i otkupi, pod naznakom 38:48.

8 Т. Живановић (1967). *Законски извори кривичној љрава Србије и истјоријски развој њејов и њеној кривичној љравосуђа од 1804. до 1865*. Београд: Научно дело, 77.

9 Nahijski sudovi (okružni sudovi – okruzi se u srpskoj administrativnoj podeli javljaju od 1834. godine) zvali su se magistrati do maja 1835. godine, a od tada pa do septembra 1837. ispravničestva, kada im je vraćen prethodni naziv. Ispravničestva su predstavljala mešavinu sudskih i policijskih vlasti. U gradovima su vršili lokalnu policijsku vlast, a u okruzima sudili građanske i krivične stvari. М. Поповић (2016). *Судсјство у Кнежевини Србији (1838–1869): орјанизација и основе судској љосјуйка*. Београд: Филозофски факултет, 31.

10 Т. Живановић, 85.

11 Т. Живановић, 98.

svima ispravničestvima, koji je Toma Živanović objavio pod nazivom *Pravila za „policaje i policiju“*, iz avgusta 1835. bilo je propisano da policija prati skitnice, „sirječ one ljude koji se nikakovim radom ne zanimaju, no od meane do meane prebijajući se svoje vreme badava provode“.¹² Prema Uredbi od 21. aprila/3. maja 1838. godine, koja je doneta u Beogradu, „budući se razne nepovoljnosti ovde u varoši dogoditi mogu zbog toga što ljudi, svako veče, po svim krajevima varoši ove, gde god meana ili kafana ima, u iste idu i po svanuću tamo sede i piju i preko zapovesti koja je već izdana i karte na novce usuđuju se igrati; to da bi se svaka opasnost i zločinstvo, koje se u dugom pijančenju po meanama i kafanama osobito noću dogoditi može, predupredilo i za ranije uklonilo na polzu i spokojstvo ovdašnji žitelja: [...] da niko bez fenjera po varoši ovoj ne oda posle 2 sata po zahodu sunca i da karti na novce po meanama i kafanama ne igra. [...] Isto tako zabranjuje se meandžijama i kafedžijama posle određenog roka držati noću meane i kafane otvorene i dolazećima piće točiti, u kome slučaju oni ćedu strožemu odgovoru podležati, nego oni koi se uvate posle zakazanog vremena u meani ili kafani da piju i k tomu larmu kakovu prave“.¹³

Rakija je, navodi Vladimir Jovanović (1966), u Srbiji smatrana hranom, lekom i užitkom, u različitim kontekstima, te se pretpostavljalo da je onaj ko je potpuno trezan izložen opasnosti po zdravlje i bolestima. Jovanović navodi da je rakija korišćena gotovo ritualno, pred doručak, pred ručak i nakon iscrpljujućeg rada. Svet se okupljao „uz kazan“¹⁴ tokom destilacije alkohola, a knez Miloš je naredbama pokušavao da spreči da se to događa previše često, pošto je neumerena konzumacija rakije izazivala česte svađe.¹⁵ Tihomir R. Đorđević (1868–1944) navodi: „Uz jelo se najobičnije pila mekana šljivovica. O gozbama se ova rakija još i grejala i začinjavala medom. Sem uz jelo, rakija se pila i inače, i to u velikoj količini, te je predstavljala jedno veliko narodno zlo. Šljivaci su se bili toliko namnožili da je rakija bila vrlo jeftina; obično nije koštala više od 5 para oka. Pri ovakvoj jeftinoći pila se gotovo kao voda.“¹⁶ Bartolomeo Kunibert (1800–1851), lični lekar kneza Miloša i njegove porodice, zabeležio je: „Žene, pa i sama deca, i štono reč još u kolecvi pili su je kao vodu i navika pijančenja koja je zaglupljivala uzela je bila tako strašne razmere da je ne samo Knez, već su svi razumniji ljudi, pa i sami Kneževi protivnici, navaljivali da se nađe sredstvo kako bi se zloupotreba i preterivanje u piću predupredili. Uopšte se mislilo da će povećati namet na šljivake imati srećnih posledica u ovom pogledu, pošto će se većina njihovih baštinika pre rešiti da ih iseku nego da plaćaju na njih

12 Т. Живановић, 100.

13 „Zabranjeno noću bez fenjera hodati po varoši, karte po mehanama i kafanama igrati i pijančiti.“ Б. Перуничих (1970). *Управа вароши Београда 1820–1912*. Београд: Музеј града Београда, 121–122.

14 Prema Vuku Karadžiću: „Kogod dođe na kazan (gdje kazan peče) valja ga počastiti rakijom; za to se reče za one koji malo komine imaju: dokle peče dokle i teče.“ В. Караџић (1986). *Српски рјечник (1852)*. 1. А-П, приредио Јован Кашић. Београд: Просвета, 371.

15 В. Јовановић, 70.

16 Т. Р. Ђорђевић (1922). *Из Србије кнеза Милоша: културне њриликe од 1815 до 1839 године*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона, 50–51.

veliku porezu, a time bi se smanjila i proizvodnja rakije i njeno piće i u isto vreme joj se podigla cena.¹⁷

Prema zapažanjima Vilhelma Rihtera, nemačkog rudarskog inženjera i putopisca koji je boravio u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša, svaki srpski seljak je gajio pitomu i divlju šljivu u velikim količinama u svrhu proizvodnje rakije, koja je, kaže Rihter, cenovno bila u ravni sa vinom. Rihter je izneo da je rakija sadržala veliku količinu cijanida, a pošto su je Srbi konzumirali u velikoj količini, rakija je štetila naciji, te „bledi ten, zemljisani izgled radnika u gradovima verovatno da i od toga potiče“.¹⁸ Kada je opisivao vašar u Beogradu, na dan svetog Marka, pored groblja i crkve posvećene istom svetitelju, Vilijem Denton (1815–1888), anglikanski sveštenik i publicista, dao je nešto drugačiju sliku: „Iza šatre su se čuli uzvici radosnih, ali ne pijanih, seljaka, trgovaca i vojnika. [...] Ovde nije bilo secikesa i nije bilo pijanica.“¹⁹

Vuk Karadžić (1787–1864) isticao je da su u tursko vreme krčme postojale samo po većim varošima i zabačenim planinskim krajevima.²⁰ Prema rečima Vladimira Jovanovića, na selu su se javljale *kazanice*, gde se proizvodio alkohol, i podrumi, gde se skladištio. Sačuvani su podaci da je tokom prve vlade Miloša Obrenovića postojalo više od hiljadu mehana, koje su karakterisali mrak, nehigijena i slab materijal od kojeg su bile sagrađene. Naime, 1836. godine u Srbiji je bilo 1.281, sledeće godine 1.216, a 1838. godine 1.166 mehana. Poslednjih godina prve vladavine kneza Miloša primetan je pad broja mehana u Srbiji, ne previše izražen, verovatno kao odraz Miloševih mera.²¹ Kako primećuje Vladimir Jovanović, „Vezani za svakodnevne potrebe muškog stanovništva, kao i za namere ljudi da provedu prijatne trenutke dokolice, kafanski objekti bili su u isto vreme mesta gde je cvetao kriminal. Krađe, hazardne igre, polne zaraze ili trovanja hranom i pićem bili su česta pojava po kafanama i mehanama Kneževine Srbije. Za jedne, one su predstavljale prostor za sticanje profita, dok su za pojedine bile mesta velikih ličnih gubitaka.“²² Kafane su se odlikovale

17 Б. Куниберт (1988). *Српски устџанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*. Књига друга, превео Миленко Веснић, поговор написао Душан Батаковић. Београд: Просвета (orig. B. Cuniberti [1855]. *Essai historique et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'à nos jours* par Berthelmi-Sylvestre Cuniberti, II. Leipzig: F. A. Brockhaus), 74.

18 В. Рихтер (1984). *Прилике у Србији под кнезом Милошем до његове абдикације 1839. године: приказ најновијих догађаја, карактеристика српског народа и топографска скица Кнежевине*, превео с немачког Душан Николић, рецензија, поговор и редакција Живомир Спасић. Крагујевац: Светлост (orig. W. Richter [1840]. *Serbiens zustande unter dem fürst Miloš bis zu dessen Regierungs-Entsagung im Jahre 1839: eine Darstellung der jüngsten Ereignisse, Charakteristik des serbischen Volkes und Abriss einer Topographie des Fürstentums*. Leipzig: Verlag von B. Elischer Nachfolger), 55–56.

19 В. Дентон (2013). *Србија и Срби*, приредио Љубодраг П. Ристић, превела Мирјана Николајевић. Београд: Службени гласник (orig. W. Denton [1862]. *Servia and the Servians*. London: Bell and Daldy), 111.

20 В. Караџић (1972). *Етнографски списи*, приредио Миленко С. Филиповић. Београд: Просвета, 334–335.

21 В. Јовановић, 71; М. Петровић (1897). *Финансије и установе обновљене Србије до 1842: с једним погледом на ранији историјски развој финансиској уређења у Србији*, 1. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 352–354.

22 В. Јовановић, 72.

time što su, uz uobičajene obroke i napitke, služile kafu i „finije piće“, a u mehana-
ma su se, osim pića i hrane, nudili i prenočište i određen broj nameštenih soba.²³
Na primer, Arčibald Pejton (1811–1874), koji je boravio u Srbiji 1843/1844. godine,
naveo je da se u Beogradu pored džamije nalazila nova turska kafana, koju je držao
Arapin muslimanske vere, rođen u Laknou²⁴ i da: „Skoro sve domaće kafane drže
muslimani; jednu, kao što sam negde rekao, drži jedan Arapin, rođen u Udu u Indiji;
drugu neki Jevrejin, u nju idu deca Izrailja i ona je vrlo prljava.“²⁵ U Šapcu je Pejton
posetio jednu kafanu, koju opisuje: „Jedna kafana golih zidova, u kojoj je nekoliko
odrpanih Turaka pušilo, upotpunila je, zajedno sa prljavom ulicom, sliku karakteri-
stičnu za zlu sudbinu islama u Srbiji.“²⁶ Kada je opisivao crkvenu proslavu u mana-
stiru Tronoši, Pejton je zabeležio: „[...] okupljeni seljaci su se uveliko veselili, ali bez
preterivanja. Jedini malo nakresan čovek beše bedno odeveni sveštenik zlikovačkog
izgleda.“²⁷ Mada je Pejton boravio u Srbiji nekoliko godina nakon perioda koji se
posmatra u ovom radu, kontekst kafana i mehana se nije mnogo promenio.

U besedi kojom je otvorio Spasovsku narodnu skupštinu, u maju/junu 1837.
godine u Kragujevcu, knez Miloš je istakao da on pod siromahom nije podrazume-
vao „bitangu, ljenštinu, pijanicu i ovim podobne, koima nikad ništa praštao nisam, i
koima ništa praštati ne treba.“²⁸ O surovosti s kojom se knez Miloš ophodio prema
pijanacima svedoči Vuk Karadžić. Jedan od Miloševih baštovana došao je kod kneza
u dvorište predveče pijan i zatražio rakije. Miloš je naredio podrumčiji da donese
najjači špiritus, pa su naterali baštovana da ga popije „na jedan dušak“. Kada se
špiritus u njemu zapalio, bacili su ga u vodu da bi se rashladio, ali je dotični premi-
nuo.²⁹ Milan Đ. Milićević (1831–1908) beleži sledeći običaj: „Da bi pijanici ogadili
piće, neki seljaci čine ovo: Ako je pijanica muško, onda od muškoga, a ako je žen-
sko, od ženskoga mrtvaca, kad se kupa, gledaju da uzmu makar najmanju kap vode
iz one rupe koju svaki ima u potiljku. Tu vodu pomešaju u kakvom sudu s drugom
vodom. Sad u to uspu rakije, umešaju mokraće od ajgira i od ježa, pa se ta smesa
kroz rukav od košulje, skinute s mrtvaca, pronese. Zatim se opet preruči koja kap u
drugi sud, pa opet smeša, i onda da pijanici da popije, ali da ne zna oda šta mu je to
piće. Kažu da pijanica posle toga tako zaspi da se za dan i noć ne može da probudi.
Kad se probudi, on već tako mrzi na piće da ga ne može da pomiriše.“³⁰

23 V. Јовановић, 73.

24 E. A. Пејтон (1996). *Србија најмлађи члан европске породице или боравак у Београду и њу-
јтовања по планинама и шумама унутрашњости 1843. и 1844. године*, с енглеског превео
Бранко Момчиловић. Нови Сад: Матица српска (orig. A. A. Paton [1845]. *Servia the Young-
est Member of the European Family: or, a Residence in Belgrade and travels in the Highlands and
Woodlands of the Interior, during the Years 1843 and 1844*. London: Longman, Brown, Green an
Longmans), 41.

25 E. A. Пејтон, 193.

26 E. A. Пејтон, 74.

27 E. A. Пејтон, 97.

28 М. Петровић, 324.

29 В. Караџић (1969). *Историјски сјиси 1*, приредио Радован Самарџић. Београд: Просвета,
139.

30 М. Ђ. Милићевић (1894). *Животи Срба сељака*. Београд: Државна штампарија Краљевине
Србије, 17.

2. PRESTUPI I KRIVIČNA DELA PROISTEKLA IZ PIJANSTVA: DRUŠTVENI KONTEKST SLUČAJEVA

Autor ovog članka, budući da više sagledava društveni kontekst i da nije pravnik, neće ulaziti u analizu stava pravosudnih organa prema pijanstvu, niti pokušati da rekonstruiše način na koji je alkoholisanost učinilaca uticala na odluku sudija. Zadržaće se na opisu pojedinih slučajeva kao vrsti ilustracija koje svedoče kako se pojava „pijančenja“ manifestovala u srpskom društvu i kakve su bile njene posledice.

U vreme prve vladavine kneza Miloša bile su učestale tužbe protiv seoskih sveštenika, najčešće od kmetova, a jedan od glavnih uzroka njihovog nedoličnog ponašanja bilo je pijanstvo.³¹ Kmetovi iz Topole su u junu 1817. godine podneli tužbu protiv popa Milivoja, koji je činio „u selu dela nevaljala“, opijao se i tukao sa ljudima. Podneta je molba da knez Miloš iznese Milivojev slučaj pred vladiku, te da vladika dotičnog popa premesti.³² U aprilu 1831. godine magistrat Nahije požarevačke poslao je knezu Milošu dve tužbe protiv popova, Stoke iz Boževca i Stevana iz Rukumije, pošto su se nepristojno ponašali prema parohijanima. Pop Stoka je kod mehandžije Đorđa iz Makca redovno pio i u pijanom stanju terao tog mehandžiju i seljanina Jovana Stoimirovića na nadmetanje, „da se natežu za prst, s oblogom za 6 oka vina pa koi koga nategne, da dobije oblogu“. Pošto je izgubio, pop se naljutio i krenuo kući. Mehandžija je tražio novac popu za piće, a Jovan vino koje je dobio na nadmetanju. U svađi je popu pala kapa sa glave i sutradan je mehandžija, pod optužbom da je oborio popu kapu sa glave, pretrpeo kaznu od tri udarca od popa, a uz to je pop tražio i dobio novac što je išao peške od mehane do svoga sela. Toga dana se u mestu našao i vladika, a pošto je pop Stoka saznao da će njegovi parohijani izneti više tužbi, u noći kada ga je vladika grdio pobegao je iz parohije na neko vreme. Na popa Stevana iz Rukumije iznete su žalbe da se nalazio u neprestanom pijanstvu te da se u subotu uveče napio i pijan zaspao, pa nije bio u stanju da služi nedeljnu liturgiju. Pop Stevan je tukao učitelja u Rukumiji Andriju Stefanovića, pošto je ovaj izneo razlog zbog kojeg nije bilo liturgije.³³ Ispravničestvo Okruga kruševačkog je u februaru 1836. godine poslalo knezu na razmatranje krivicu za pijanstvo popa Marinka Milovanovića iz sela Nozrine. Naime, pošto je pop svakodnevno bio pijan, ljudi su ga morali čekati po više dana da izvrši svoje dužnosti, pa se dogodilo da je zbog toga jedno dete umrlo nekršteno.³⁴ U julu 1836. godine Đorđe Ilijić, paroh boževački, govorio je protiv vlasti u mehani Đoke Spasića, te je isprav-

31 Pijančenje seoskih sveštenika zabeleženo je i u dokumentima iz kasnijeg perioda. Prota Miladin Milićević pisao je mitropolitu Mihailu 1872. godine, povodom stanja u sveštenstvu u njegovom protoprezviterijatu: „...jedni se zauzeli advocirati, ljude zavađati, u mehanama češće viđati se, kartati se, pijančiti, kockati, spletke činiti [...]“. O. Ђорђевић (2006). Стање у Протопрезвистерству јагодинском седамдесетих година XIX века. *Корени* 4: 229.

32 Р. Марковић, прир. (1954). *Књажевска канцеларија*. Књига 2, Крагујевацка нахија 1815–1827, свеска прва 1815–1827. Београд: Државна архива НР Србије, 10–11.

33 М. Манојловић, прир. (2013). *Нахијски суд Пожаревац 1821–1839*. Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 100–101.

34 Б. Перуничих (1971). *Крушевац у једном веку 1815–1915*, Крушевац: Историјски архив, 193–195.

ničstvo pozvalo paroha, tužioca i svedoke na ispitivanje. Ilijić je kažnjen izopštenjem iz svešteničkog zvanja i proteran u Austriju preko Ramske skele.³⁵

Osim na sveštenike, ljudi su se tužili i na učitelje i na seoske knezove zbog opijanja. Paroh iz Paleža Stefan Poznanović isticao je rđavo ponašanje učitelja Jovana Konstantinovića, koji je: „pijanica, pokvario se po preljubodejaniju, u crkvu kad mu je volja [...]. Na Veliki petak bio je pijan da nije znao o sebi, u oči subote s Hristova groba sve pare pokrade i u meanu ode i popije i tamo ga ufate“. Crkvena opština je zamolila da se vrati prethodni učitelj Dimitrije Đurđaković.³⁶ Krajem 1833. godine, knezu Milošu je iz Jagodine stigla anonimna dostava protiv, između ostalih, kneza Milisava koji se opijao i zaduživao.³⁷

Pijanstvo je bilo i uzrok porodičnog nasilja. Mileta Jovanović iz Savamale, prema dokumentu iz februara/marta 1829. godine, stalno se svađao i tukao sa decom i ženom bez razloga. U pijanom stanju je potezao nož na svoje dete i zbog psovanja pandura kažnjen je sa dvadeset pet udaraca batinom po telu.³⁸ U martu 1828. godine, Đorđe Dževrlja iz Rogače, sa suprugom i svojim sestrama, tužio je sudu svoga oca Petra, momka vojvode Janka Katića. Petar je u pijanom stanju skitao po selu, a kada bi došao kući, rasterivao je ukućane. Kad bi se ukućani sklonili od Petra, on ih je tražio pijan kod okolnih komšija i bio spreman da se tuče sa njima. Sud je rešio da Petar bude kažnjen sa dvadeset pet udaraca štapom.³⁹ Takođe, zabeležen je slučaj da je loznički kujundžija Teodor Nikolić preko svake mere danima pijančio po mehanama, a ženi i deci nije hteo da kupi hranu. Potegao je sablju na ženu i tražio od nje novac koji je ona zaradila predući drugima i to potrošio na piće. Žena se žalila kmetu, kmet je predstavio slučaj ispravničestvu, koje je Teodora uhapsilo. Drugi opštinski kmetovi jemstvovali su za njega da mu se presudi i da se pusti, a oni će ga predati ispravničestvu ako se ponovo vrati pijanstvu. Ispravničestvo je naložilo varoškoj policiji da zapreti kaznom svim mehandžijama koji bi mu dali da pije, a Teodor je obećao da će se popraviti i ostaviti piće.⁴⁰ Stevan Marković iz Skele je 1830. godine iz nehata ubio svoju pijanu snaju udovicu. Stevan je imao troje nejake dece, pa je šest meseci imao da bude okovan u apsu, a svaka dva meseca da se kazni sa po pedeset udaraca štapom.⁴¹

35 M. Манојловић, 159–163.

36 Б. Перуничих (1973). *Град Ваљево и њејово ујравно јодручје 1815–1915*. Ваљево: Историјски архив Ваљево, 422.

37 З. Марковић, С. Мишковић, прир. (2010). *Књајеска канцеларија, Јајодинска нахија*, Књига 3, 1830–1835. Јагодина: Историјски архив Средње Поморавље, 175–176.

38 Б. Перуничих (1964). *Београдски суд 1819–1839*. Београд: Историјски архив Београда, 430.

39 В. Павих (2010). *Пројокол мајисџраја: суд нахије београдске: 1828–1839*. Сопот: Градска општина, 95.

40 В. Д. Илић (1900). Грађа за правну историју: како се судило пре 65 година (по протоколу пресудни народ, дјела Нахије лозничке из 1834. године). *Бранич* 7(9–18): 530; М. М. Поповић (2023). *Између јравде и кривице: жена у срјском друшћу и кривична судска јракса (1804–1839)*. Крушевац: Историјски архив, Својново: Удружење за културу и уметност Логос, 133.

41 Н. Радосављевић (2008). *Ваљевски мајисџрај 1824–1831: докуменја*. Ваљево: Историјски архив, стр. 37.

Vrlo često su pijanice izazivale javne izgrede i narušavanje javnog reda i mira, a mehane su bile mesta gde su se dešavala krivična dela. Tako su, u februaru 1831, Jevreji Rubin i Josif kažnjeni sa po pedeset udaraca batinom, a Nisim sa dvadeset pet udaraca batinom, zato što su tukli Srbina Tasu Nikolića, nakon što su se napili u mehani.⁴² Sima Pašalić je 1831. godine, dok je pio u mehani u Beogradu, psovao Turke pred policijskom patrolom, u kojoj je bilo i Turaka. Kažnjen je sa samo dvanaest udaraca batinom, pošto se nije znalo da li su Turci čuli psovke, a sa turske strane nije uložena tužba.⁴³ U januaru 1832. godine, Mihailo Ivanović i Mehmed tobčija pijani su otišli kući Petra baštovana. Žene su ih isterale iz kuće, pa se tobđžija vratio i udario nogom ženu sa malim detetom. Mihailo je kažnjen sa pedeset udaraca batinom, a Mehmeda je kaznio turski starešina.⁴⁴ U avgustu 1834. godine, u mehani Đoke Nanića kod Varoš kapije, sukobili su se Gavazi Deli Memed i njegov drug Amet i dva pandura Petar i Vučko oko žena.⁴⁵ Godine 1838, u Požarevačkom okrugu, Jeremija Mitrović, podstaknut vikom pijanog brata Miše, koji se vraćao kući sa gozbe, udario je sekirom Ranisava Tanaskovića preko desne ruke i prebio je. Jeremija i brat mu Miša pritvoreni su na deset dana i naplaćeni su im danguba i lek za Ranisava 21 groš, a potom su pušteni.⁴⁶ Prema slučaju Požarevačkog magistrata iz 1839. godine, Živko Ćirkov, Manojlo Jovičin iz Gradišta i Stoka govedar iz Kumana opili su se u Krstinoj mehani, galamili i pobili se, a Manojlo, Živko i Ćirko, pijani, doveli su u Krstinu mehanu neku ženu iz Biskuplja, koja se opila u mehani Ilije Pavlovića iz Velikog Gradišta, i još je više opili i obeščastili.⁴⁷ Iste godine, kako svedoče dokumenta Požarevačkog magistrata, Pera Erić i Stanko Lazetić su se pijani opkladili u rakiju ko će koga pre oboriti. U rvanju su jedan drugom porazbijali glave i iskrvarili se. Kažnjeni su sa po dvadeset pet udaraca batinom.⁴⁸ Arandel Milosavljević je u junu 1823. godine iz Jagodine javio knezu Milošu o sukobu Milenka Mute i pijanoga Ranka iz Praćine u kojem je Milenko teško ranio Ranka iz pištolja.⁴⁹

* * *

Kao što je navedeno u uvodnom delu rada, shvatanje alkoholizma kao medicinskog i društvenog problema vezuje se za 19. vek, u evropskim okvirima i u Severnoj Americi. Moderne države su počele da sankcionišu tu pojavu putem društvenih institucija, s krajnjim ciljem da stvore „bolje“ društvo. Ne može se reći da je u Srbiji alkoholizam prepoznat kao problem u punom značenju, kakvo

42 B. Peruничић (1964). *Београдски суд 1819–1839*, 476.

43 B. Peruничић, 480.

44 B. Peruничић, 553.

45 B. Peruничић, 619.

46 С. Максимовић (1973). *Суђења у Пожаревачком мајистрајлу (1827–1844)*, књигу припремио Војислав Живковић. Пожаревац: Просвета, 155.

47 С. Максимовић, 162.

48 С. Максимовић, 166.

49 З. Марковић, Љ. Поповић, прир. (2008). *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија*. Књига 2, 1823–1830. Јагодина: Историјски архив Средње Поморавље, 16.

je imalo u modernim evropskim državama. U kontekstu Kneževine Srbije prvih decenija 19. veka, pre bi trebalo upotrebiti termin „preterano pijančenje“, nego „alkoholizam“. Termin alkoholizam u značenju bolesti zavisnosti nastao je kasnije, mada je imao svoje preteče. Nemamo empirijska istraživanja u kojoj je meri u Kneževini Srbiji konzumacija alkohola prešla u zavisnost, pa se treba ograditi. Konzumacija alkohola je više bila rašireni manir svakodnevice, ali ne možemo sa sigurnošću tvrditi u kojoj meri se to činilo preterano, a u kojoj učestalo. Pijanstvo je, u svakom slučaju, osuđivano i od državne vlasti i od sunarodnika. Knez Miloš nije tolerisao pijanice, nije im praštao odavanje alkoholu i izgrede, prema njima se okrutno ponašao, što je za posledicu imalo i smrtne ishode. Država je donosila mere protiv „skitača“, kretanja noću bez fenjera, obitavanja u kafanama i mehanama posle određenog doba dana. Uvođene su noćne patrole koje su vodile nadzor nad besposličarima i pijancima koji su se okupljali po mehanama i kafanama i bili potencijalni izgređnici. Tako su mehane i kafane postale izvorišta kriminalnih radnji i nemoralnog ponašanja.

Pre svega, narod je upućivao žalbe protiv seoskih sveštenika, učitelja i knezova, dakle viših i uglednijih slojeva srpskog društva, koji su se odavali pijanstvu. I obični ljudi, muškarci i žene, bili su skloni svakodnevnom pijanstvu, što je dovelo do porodičnog nasilja, koje se sankcionisalo telesnim kaznama. Na isti način su kažnjavani i izgređi koji su nastajali u samim mehanama, u vidu tuča, obračuna, psovanja i sličnog neprimerenog ponašanja. Opšte je mesto da je rakija, kako su i strani posmatrači primetili, bila jeftina i lako dostupna, da se konzumirala u velikim količinama, kao lek, hrana i užitak, a u narodu se potpuna trezvenost nije smatrala zdravom. S druge strane, i preterivanje u pijanstvu nije bilo odobravano u narodu, o čemu svedoče narodni običaji za odvikavanje pijanaca od zavisnosti, koji su bili prilično rigorozni. Strani putopisci su isticali štetnost rakije po srpsku naciju, zbog nezdravih materija u njoj. Država i knez Miloš su nastojali da suzbiju pojavu uvećanja broja mehana, pa se primećuje da je poslednjih godina prve vladavine kneza Miloša njihov broj smanjen.

Može se reći da je srpska država pratila evropske trendove suzbijanja alkoholizma putem državnih institucija, mada to verovatno nije bio deo organizovane i planirane državne politike na duže staze, već odraz shvatanja kneza Miloša i srpskih vlasti koji su gorući problemi u srpskoj državi, čije dalje podsticanje nije bilo u državnom interesu. Kultura konzumiranja alkoholnih pića ostala je dominantna u Srbiji do današnjih dana. Tako se rakija upotrebljavala u medicinske svrhe, pošto je postojalo uverenje, delom i naučno utemeljeno, u blagotvorne efekte rakije na zdravlje ljudi, mahom kratkotrajne. Kao hrana, rakija je smatrana okrepljenjem pred veće fizičke napore, izvorom snage i energije. Rakija je bila i užitak, povezan sa druženjem muškaraca i ritualima svakodnevnog odlaska u kafanu ili mehanu, kao mesta ispijanja pića, ali i društvenog života, gde su se vodile javne i političke rasprave i formiralo javno mnjenje. Kafane su bile mesto gde se, u opuštenijoj atmosferi, pod dejstvom alkohola, iznosilo mišljenje o vlasti, a spominjanje vlasti u negativnom kontekstu bilo je sankcionisano.

LITERATURA

- Barrows S., Room R., eds. (1991). *Drinking, Behavior and Belief in Modern History*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Грубач М. (2004). *Телесна казна у Србији од Првој српској устџанка (1804) до њеној уку- дања (1873)*. Београд: Службени гласник.
- Дентон В. (2013). *Србија и Срби*, приредио Љубодраг П. Ристић, превела Мирјана Ни- колајевић. Београд: Службени гласник (orig. W. Denton [1862]. *Servia and the Servi- ans*. London: Bell and Daldy).
- Ђорђевић О. (2006). Стање у Протопрезвитерству јагодинском седамдесетих година XIX века. *Корени* 4: 228–247.
- Ђорђевић Т. Р. (1922). *Из Србије кнеза Милоша: културне љриликe од 1815 до 1839 љо- дине*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
- Живановић Т. (1967). *Законски извори кривичној љрава Србије и историјски развој ње- љов и њеној кривичној љравосуђа од 1804. до 1865*. Београд: Научно дело.
- Илић В. Д. (1900). Грађа за правну историју: како се судило пре 65 година (по про- токолу пресудни народ. дјела Нахије лозничке из 1834. године). *Бранич* 7(9–18): 525–530.
- Јовановић В. (2017). *Сјај и беда варошкој живојџа: марјиналне скујџине и државна реак- ција у Србији 19. века*. Београд: Завод за уџбенике.
- Караџић В. (1969). *Истџоријски сџисци 1*, приредио Радован Самарџић. Београд: Про- света.
- Караџић В. (1972). *Еџнографски сџисци*, приредио Миленко С. Филиповић. Београд: Просвета.
- Караџић В. (1986). *Српски рјечник (1852)*. 1. А–П, приредио Јован Кашић. Београд: Просвета.
- Куниберт Б. (1988). *Српски устџанак и љрва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*. Књига друга, превео Миленко Веснић, поговор написао Душан Батаковић. Бео- град: Просвета (orig. V. Cuniberti [1855]. *Essai historique et l'indpendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'а nos jours* par Berthelmi-Sylvestre Cuniberti, II. Leipzig: F. A. Bro- ckhaus).
- Максимовић С. (1973). *Суђења у Пожаревачком мајсџирајџу (1827–1844)*, књигу при- премио Војислав Живковић. Пожаревац: Просвета.
- Манојловић М., прир. (2013). *Нахијски суд Пожаревац 1821–1839*, Пожаревац: Исто- ријски архив.
- Марковић З., Мишковић С., прир. (2010). *Књажеска канџеларија, Јаџодинска нахија*. Књига 3, 1830–1835. Јагодина: Истџоријски архив Средње Поморавље.
- Марковић З., Поповић Љ., прир. (2008). *Књажеска канџеларија, Јаџодинска нахија*, Књига 2, 1823–1830. Јагодина: Истџоријски архив Средње Поморавље.
- Марковић Р., прир. (1954). *Књажеска канџеларија*. Књига 2, Крагујевачка нахија 1815– 1827, свеска прва 1815–1827. Београд: Државна архива НР Србије.
- Milanović N. (2016). О alkoholu i pijenju sa „društvene“ strane: od socio-medicinskog pri- stupa do kulture pijenja. *Antropologija* 16(1): 89–102.
- Милићевић М. Ђ. (1894). *Живојџ Срба сељака*. Београд: Државна штампарија Краље- вине Србије.

- Mrgić J. (2011). Wine or Raki – The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia. *Environment & History* 17(4): 613–637.
- Mrgić J. (2017). Aqua vitae – Notes on Geographies of Alcohol Production and Consumption in the Ottoman Balkans. *Etnoantropološki problemi* 12(4): 1309–1328.
- Павић В. (2010). *Проїкокол маїсїтраїа: суд нахије беоїрадске: 1828–1839*. Сопот: Градска општина.
- Пејтон Е. А. (1996). *Србија најмлађи члан евроїске їородице или боравак у Беоїрагу и їуїшовања їо їланинама и шумама унуїрашњосїи 1843. и 1844. їодине, с енглеског превео Бранко Момчиловић*. Нови Сад: Матица српска (orig. A. A. Paton [1845]. *Servia the Youngest Member of the European Family: or, a Residence in Belgrade and travels in the Highlands and Woodlands of the Interior, during the Years 1843 and 1844*. London: Longman, Brown, Green an Longmans.
- Перуничић Б. (1964). *Беоїрадски суд 1819–1839*. Београд: Историјски архив Београда.
- Перуничић Б. (1970). *Уїрава вароши Беоїрага 1820–1912*. Београд: Музеј града Београда.
- Перуничић Б. (1971). *Крушевац у једном веку 1815–1915*. Крушевац: Историјски архив.
- Перуничић Б. (1973). *Град Ваљево и њеїово уїравно їодручје 1815–1915*. Ваљево: Историјски архив Ваљево.
- Петровић М. (1897). *Финансије и усїанове обновљене Србије до 1842: с једним їоїледом на ранији исїориски развој финансискої уређења у Србији*, 1. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Поповић М. (2016). *Судсїиво у Кнежевини Србији (1838–1869): орїанизација и основе судскої їосїуйка*. Београд: Филозофски факултет.
- Поповић М. М. (2023). *Између їравде и кривице: жена у срїском друшїиву и кривична судска їпракса (1804–1839)*. Крушевац: Историјски архив, Својново: Удружење за културу и уметност Логос.
- Радосављевић Н. (2008). *Ваљевски маїсїтраїи 1824–1831: докуменїа*. Ваљево: Историјски архив.
- Рихтер В. (1984). *Прилике у Србији їод кнезом Милошем до њеїове абдикације 1839. їодине: їриказ најновијих доїађаја, каракїтерисїиика срїскої народа и їоїоїрафска скица Кнежевине, превео с немачког Душан Николић, рецензија, поговор и редакција Живомир Спасић*. Крагујевац: Светлост (orig. W. Richter [1840]. *Serbiens zustande unter dem fürst Miloš bis zu dessen Regierungs-Entsagung im Jahre 1839: eine Darstellung der jüngsten Ereignisse, Charakteristik des serbischen Volkes und Abriss einer Topographie des Fürstentums*. Leipzig: Verlag von B. Elischer Nachfolger).
- Schmid S., Schmidt-Haberkamp B., eds. (2014). Drink in the Eighteenth and Nineteenth centuries. *Perspectives in Economic and Social History* 29. London, Brookfield, Vermont: Pickering & Chatto.
- Philips R. (2014). *Alcohol: A History*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Habermas J. (1969). *Javno mnenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Београд: Kultura (orig. J. Habermas [1962]. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Berlin: Luchterhand, Neuwied).
- Holt M. P., ed. (2006). *Alcohol: A Social and Cultural History*. Oxford, New York: Berg.

*Miroslav M. Popović**

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF ALCOHOL
CONSUMPTION IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA:
SOCIAL ASPECTS OF CRIMINAL ACTS RELATED
TO “DRUNKENNESS” (1815–1839)

SUMMARY

The understanding of alcoholism as a medical and social problem dates back to the 19th century, both in Europe and in North America. Modern states have begun to sanction this phenomenon through social institutions, with the ultimate goal of creating a “better” society. In Serbia, one cannot talk about recognizing alcoholism as a problem in the full sense, as it has in modern European countries. When it comes to the context of the Principality of Serbia in the first decades of the 19th century, the term “excessive drinking” should be used rather than “alcoholism”. Alcoholism implies a disease of addiction, as a term that was created later, although it had its predecessors. Since we do not have empirical research on the extent to which alcohol consumption has become an addiction in the Principality of Serbia, we should be cautious. Alcohol consumption was more of a widespread way of everyday life, but we cannot say with certainty to what extent we can talk about excess and to what extent about the frequency of consumption. It can be discussed about the condemnation of drunkenness, both by the state authorities and by compatriots. Prince Miloš did not tolerate drunkards, he did not forgive them for drinking alcohol and mischief, he made fun of them cruelly, which resulted in deaths. Also, the state enacted measures against “vagrants”, moving at night without lanterns, staying in bars and taverns after a certain time of day. Night patrols were introduced to monitor idlers, drunkards who gathered in taverns and taverns and were potential miscreants. Thus, inns and taverns became places that represented the sources of criminal activities and immoral behavior. First of all, there were complaints against village priests, teachers and princes who indulged in drunkenness, that is, among the higher and more respectable layers of Serbian society. And ordinary people, men and women, were prone to drunkenness, in the everyday context, which led to domestic violence, which was sanctioned by corporal punishment. Misdemeanors that arose in the context of inns, in the form of fights, confrontations, swearing and similar inappropriate behavior, were punished in the same way. It is a commonplace that, as foreign observers noticed, brandy was cheap and easily available, that it was consumed in large quantities, as medicine, food and pleasure, and complete sobriety was not considered healthy among the people. On the other hand, exaggeration in drunkenness was not approved by the people, as evidenced by the rather rigorous folk customs used to wean drunkards off their addiction. Foreign travel writers emphasized the harmfulness of brandy for the Serbian nation, due to the presence of unhealthy substances in it, which also affected the appearance of Serbian residents. The state and Prince Miloš strove to suppress the increase in the number of inns, so a decrease in their number can be observed in the last years of the first reign of Prince Miloš. It can be said that the Serbian state followed European trends in the suppression of alcoholism through state institutions, although this was probably not part of an organized and planned long-term state policy, but rather a reflection of the understanding of Prince Miloš and

* University of Belgrade, Faculty of Philosophy, History department, *miroslav.popovic@f.bg.ac.rs*, ORCID: 0009-0001-5917-9186.

the Serbian authorities that there are pressing problems in the Serbian state, whose further encouragement it was not in the state's interest. Certainly, the culture of consuming alcoholic beverages has remained dominant in Serbia until today, distinguishing the contexts that people introduce themselves. Thus, brandy was used for medicinal purposes, since there was a belief, partly scientifically based, in the beneficial effects of brandy on human health, which are mostly short-lived. As a food, brandy was considered to strengthen before greater physical efforts, as a source of strength and energy. Of course, brandy was a pleasure, associated with the socializing of men and the rituals related to the daily visit to a tavern or inn, as a place of drinking, but also of social life, where public and political discussions were held and public opinion was formed.

Key words: Alcohol, Alcohol consumption, Punitive reaction, Prince Miloš Obrenović, Principality of Serbia